

Մեր օրերու հրճուանքին: Զի արդ նորերն անհաւատ
 Այս դարուն
 Լորտ Պայրընեան օրէնքով՝ գանկի մէջէ կը խըմեն
 — Սկեպտիկի
 Դառնացածի ժըպիտով — Ճերմակ գինի, լիառատ
 Բորբ գինի:

Աւագ, նորերն յոյս չունին, չունին հաւատք, չունին սէր,
 Փշրած են
 Անոնց յոյզերն կենսատու կրքերն անոնց տնաշէն.
 Քիչերուն
 Թըռիչքն անթեւ կ'ոռոգէ լո՛ւռ, անջրդի, աւագներն
 Ամայի:

Չարչարանքէ — չարչարանք, փոթորիկէ փոթորիկ
 Մաղուած հոգի,
 Մեղապարտի սիրտը այս, անհաւատի եւ այս խորքն
 — Անլոյս վիհ —
 Ըմբռնումովդ եւ Յոյսովդ, վերածուէին թերեւս՝ Շէկ
 Վա՛ռ լոյսի:

Կ. Պ. 1934

ՄԱԼՎԻՆԷ ՎԱԼԻՏԵՅԱՆ

Կ Ա Ր Ճ Ե Ղ Ա Ն Ա Կ

Վըտիտ ծաղիկ,
 Անփառունակ
 Եւ արդար,
 Ո՞հ դու փոքրիկ
 Նըրբաքանդակ
 Խընկաման,
 Որ կը բացուիս
 Կեանքին համար
 Մէկ օրուան,
 Ու կը թողնիս
 Առանց յիմար
 Յանկութեան:

Դու չես տենչար
 Ցաւերժական
 Գարունի,
 Որուն համար՝
 Մարդն անդադար
 Կ'արիւնի.
 Չես նախանձիր
 Ծառին դալար
 Եւ հըսկայ,
 Որ անձանձիր
 Կը յամենայ
 Դարէ դար:

Կապուտաչուի
 Վայրի ծաղիկ
 Անանուն,
 Յոյց կու տաս դուն
 Որ հըշմարիտ
 Կեանքն ընտիր,
 Տեւողութեան
 Ու ծաւալի
 Աշխարհիկ
 Խեղճ եւ պատիր
 Չափերու հետ՝
 Կապ չունի...

ՎԱՀՐԱՄ ՍՅՅԵԱՆ

ՍՄԲՍՏ - ԲԻԻՐՍՏ

ԼԵՌՆԱԿԱՆԻ ՄԸ ՅՈՒՇԱՏԵՏՐԸ

(ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ)

(Ա. ՇՐՋԱՆ. 1862-1870)

(Շար. տես Բազմավէպ, 1935, էջ 36)

Դ

ԶԻՒՆԱԳՆՏԱԿ — ՎԱՌԱՐԱՆԻՆ ՇՈՒՐՋԸ

Զմեռը կանուխ հասած էր, աշնան եր-
 կրորդ ամսուան վերջերն սկսած էր առատ
 առատ անձրեւելու. ցուրտ քամին կը փչէր:
 Զեթունի լեռնոտ դիրքը նպաստաւոր է
 ձմեռուան ցուրտին ու ամառուան տապին
 սաստկութեանը: Սառոյցը՝ ժայռերուն վրայ
 կարծր բիրեղներ կազմելով՝ հովերուն
 շնչովը լեռնցիներուն մինչեւ ոսկորները
 կը դողացնէ. իսկ ամառուան կիզանուտ
 արեւը՝ դարձեալ նոյն ապառաժներուն
 վրայ ցոլացած՝ տաքին աստիճանը կրկնա-
 պատիկ կը բարձրացնէ բայց օդի այս ան-
 բարեխառն փոփոխումները բնաւ չէին ազ-
 դեր ինծի: Մայրս իր բնական հեղութեամբ
 ու ներող ոգիով առիթ եղած էր մանկային

համարձակութեանս ու յանդգնութեանս
 զարգացման:

Օր մը կանուխ դուրս ելայ. հիանալի
 տեսարան. շրջակայ լեռները, դաշտերը,
 ձորերը, շէնքերը, բոլոր առարկաները
 ծածկուած էին սպիտակ պատանքով մը:
 Օդին մէջ գնդիկներ կը թափթփէին գե-
 տինը թաւալզոր. ներս մտայ շտապով,
 մայրս կանչեցի, երջանիկ զմայլումով մը
 ցոյց տուի շրջապատող տեսարանը. ժըպ-
 տելով զիս պագաւ ու ըսաւ. «Տղաս, ձիւն
 կու գայ. վերէն Աստուած կը տեղայ այդ
 հատիկները»: Մօրս այս պատասխանը
 զիս ապշեցուց: Աստուծոյ գաղափարը նո-
 րէն մտաւ մտքիս մէջ. սկսայ սոսկալ,
 այդ անտեսանելի, բայց ամէն բանի խառ-
 նուող էակին մտածումէն:

Մէկ երկու օր վերջը ա՛լ ձիւն չէր
 տեղար, բարկ ու կծու քամի մը կը փչէր,
 ձիւնը կարծրացեր էր. տեսայ որ մեր թա-
 ղեցի տղաք, երկու կողմ կազմած, իրա-
 ըս կը նետէին ձերմակ գնտակներ, մօտե-
 ցայ, ես ալ սկսայ իրենց պէս բոլորակել
 ձիւնը ձեռքիս մէջ ու նետել. մատներս
 կը սառէին, բայց այդ նորակերպ զբօ-
 սանքի հաճոյքէն ինքզինքս կորուսած էի.
 Խաղացինք ու խաղացինք մինչեւ որ վեր-
 ջալոյսը ծիրանի գօտիներ սփռեց լեռնե-
 ըուն կողերը: Հայրս յիշեցի. զիս եկե-
 ղեցիէն բացակայ պիտի գտնէր և պատժէր,

պատժուելու երեւակայութիւնը տարաւ զիս ու ձգեց եկեղեցիին դուռը, բայց ժողովուրդը խռնած, տուն կը վերադառնար, ես ալ ամբոխին խռնուեցայ, եկայ շէտակ մեր տունը, բարեպաշտ աղօթաւորի մը կերպը մտած. ձեռքերս ցուրտէն արմաքած էին, դողալով վազեցի, մօրս գիւղը նետուեցայ, վառարանը դրած էին ահագին կոճղ մը կաղնիէ, որ կարմիր կտրած, առնուշ տաքութիւն մը կը սփռէր բոլորտիքը:

Վառարան ընտանի, քանի ցանկալի ես ու հրապուրելի: Մինչ դուրսը կատաղի քամին կը մռնչէ, գետերը կը սառեցնէ, անդին՝ շատ մը անօթի, մերկ ուրբեր, փողոցները լքուած, կը սարսըռան ու կ'ողբան. անցորդներէն գուր՝ կը հայցեն հաց, փայտ, հագուստ: Մինչդեռ ուղեւորը խեղճ իշապան մը, ձիւնոտ լեռան մը գագաթը կամ կիրճի մը մէջ, մինակ, ալ անգոր առաջանալու, կը սպասէ որ մահը գայ, զինքն ու իշուկը սոսկալի տանջանքէն ազատէ. մինչդեռ դուրսը, ամայի ճամբաները, ձմեռը կը գործադրէ իր բռնութիւնը, ներսը, հայրենի վառարանին շուրջը, հայր, մայր, եղբայր, քոյր, մանուկ ու ծեր, անխտիր տաքցած քնաբեր կրակին ղէմ՝ քաղցր ու ջերմ խօսակցութեան մը բռնուած են. հոն, պապը կամ մամը կը պատմէ գաւկնեւորն ու թոռներուն՝ հին օրերու հերոսներուն արարքները, կամ երկրին մէջ ընդհանրացած բարքերէն քաշուած վէպ մը: Ախ, քանի յիշեմ մեր վառարանը, քուշը, որ յաճախ նոր փայլ մը կը ստանար ագնիւ դրացիներու ներկայութեամբ, և ուր, ընտանեկան գեղջուկ ու նիւթական պատկերներ կը խողովոյն մանկական աչքերս. քանի կը յիշեմ մեր ընտանիքին նուիրական կեդրոնը կը փափագիմ նորէն մանկանալ, նետուիլ ծնողքիս գիւղը. շոյել իրենց երեսները...

Այսպէս, մեր քուշին ծայրը կատարուած է նախնական կրթութեան հիմնական տոամը. հոն լսած եմ լեռնցի որսորդներուն ու մեր կտրիճներուն քաջութիւնները, հոն լսած եմ իմ նախահարցս պատմութիւնը:

Գիշերը կ'առաջանար. աչքերնիս կը ծանրանային. քունին քաղցրութիւնը տալիս կ'աւելնար, բիշ բիշ կը քաշուէինք քուշին քովէն: Մայրս մահլիճս փռեց, ճակատս խաչակնքեց ու զիս պառկեցնելով յուշիկ մը հեռացաւ քովէս. կրակին բուրբուրը նստողներուն ձայները դեռ կ'ուրշէի, հանդարտ քուն մը փակեց արտեանունքս, արդէն քնացեր էի: Յանկարծ խուլ ձայն մը զարկաւ ականջիս, արթնցայ, փողոցին մէջ ջորիներու ոտնաձայնը կը լսուէր, բակի դուռը զարկին, տունը շարժման մէջ էր, ես ալ ելայ անկողնէս մախրերը վառեցին, վար իջան ամէնքը. վերը մինակ մնալ չուզեցի, շուտով հետեւեցայ իջնողներուն. մեր ճերմակ ջորին էր, բամպակով բռնաւոր: Եղբայրս, որ քանի մը շաբաթ առաջ Անդրունի գիւղօրէքը մեկնած էր, այդ գիշերը կը վերադառնար. բոլէ վերաբերկին մէջ փաթթուած, գլուխը շալ կապած թաթպանները դրած, երկայն սեւ կօշիկը մինչեւ ծունկերը քաշած, կտրիճ լեռնցի մըն էր՝ հագել տասնեութ տարու: Շուտով պլլուեցայ ճիւղը. ու «Ի՞նչ բերիք ինձի»ն կոխեցի. ժպտելով համբոյր մ'առաւ ու զիս գրկելով վեր հանեց. ալ քուն չունէի. փախած էր. նորէն շարուեցանք վառարանին եզերքը: Ասդիէն անդիէն հարց — պատասխաններ փոխանակուելէ վերջ, — որոնցմէ բան մը չէի հասկնար ու պէտք ալ չունէի հասկնալու, — կաշիէ փոքրիկ պարկ մը հանեց. խառնարմն բերած էր, կինճի որս: Տեսնել պէտք էր հօրս երեսին զուարթութիւնը, մօրս շողշողուն ճակատը. իրենց կտրիճ տղան մէջերնին առած, անպատում հրճուանքով մը: Եղբայրս Անդրունի գիւղերուն մէջ տեղը ունեցած քանի մը կարեւոր դէպքեր կը պատմէր, թուրք պէյերու անուններ ալ յեղեղեց, որոնք միտքս պահելու չափ արժէք չունէին քովս. կը պատմէր նաեւ թէ ինչպէս խմբովին գացած էին կինճ որսալու և թէ՛ Անդրունի խիտ անտառները որչափ լեցուն էին այդ անճոռնի — թէ և սննդարար — վայրի երէնքով: Այդ պատմութեան քերականութիւնը

սկսայ մտածել թէ՛ Չեթունէ դուրս ուրիշ քաղաքներ ալ կ'ան. մեր անտառներէն զատ՝ անտառներ, լեռներ՝ մեր լեռներուն պէս, գետակներ՝ մեր լեռներուն չափ գեղեցիկ, մէկ խօսքով, կ'ուզէի գիտնալ թէ հայրենիքս մինակ չէր այս երկրի վրայ...

Ե

Ս. ԾՆՈՒՆԴ. — ԳԻՒԳԱՅԻ ՄԸ

Յուրտ կը փչէր, երկինքը կարծես սառած ապակի մըն էր. համատարած ձիւնը կը ծածկէր գետինը. ամէն մարդ քաշուած էր իր տնակը. վառարանն աւելի՛ կը սիւրուէր, մանաւանդ Ծննդեան ճրագալոյցի իրիկունը: Հայրս ժամարար էր, եկեղեցին պիտի պառկէր. մենք ու մենք մինակ շարուած նստած էինք քուշին շուրջը. մութը կոխած էր արդէն: Գուրսը լսուեցաւ ոտնաձայն մը. կէս մը բացուեցաւ դուռը, մանկային հագազներէ ցայտած արծաթի ձայներ հնչեցին. «Աւետիս, Աւետիս, ծննաւ յայրին անմահ արքայն, աւետիս», և ուրիշ տաղեր, Քրիստոսի Ծննդեան վերայ: Երգը լռեց, երէց եղբայրս դուրս ելաւ, բարեւեց երգեցիկ մանկերամը, առ վորական պարգեւներով մեծարեց: Այդ իրիկունն երգերն ու երգեցիկները մտքիս մէջ տպաւորուեցան ու անջինջ կը մնան մինչեւ այսօր. հետաքրքիր՝ դարձեալ սկսայ հարցումներով չարչարել մայրս, որ այնչափ գոհացուցիչ պատասխաններ չտուաւ. մօրս նեղուիլն զգալով՝ երէց եղբայրս միջամտեց ու սկսաւ բացատրել թէ՛ ինչ կը նշանակէր այդ պատանեակներուն երգը. պատմեց Քրիստոսի Ծնունդը քաղաքի մը մսուրին մէջ. հովիւներուն գիշերային հանդէսները՝ հրեշտակներուն ելեւէջները, մոգերուն երկրպագութիւնը...

Ապուշ ապուշ շրթունքէն կախուած մտիկ կ'ընէի. գուր կը փորձէի բան մը հասկնալ այնքան վերացական, չըսեմ այնքան հակաբնական եղելութեանց մէջէն, հեռուէն դեռ կը լսէի երգեցիկները, որոնք ուրիշ տուններ կը պտտէին հնչեցնելու միեւնոյն եղանակը: Յնճութիւնը տան

մէջ ընդհանուր էր. բոլոր դէմքերը կը ծիծաղէին. կանուխ պառկել պէտք էր ու կանուխ արթննալ, արշալոյսին եկեղեցին գտնուելու համար. անթեղեցին քուշին կրակը. կարգով անկողինիս մտանք:

Արագաղի ձայնին հետ սկսան ղողանջել երկաթէ ու փայտէ կոշնակները. հորիզոնը ճերմկած էր. արթնցանք ամէնքս. բոլոր տունը շարժման մէջ էր. մեծ ու պզտիկ՝ եկեղեցի դիմեցինք, սառած փողոցներէն անցնելով ու գիշերուան ցուրտը ծաղրելով. տաճարին գաւթին մէջ սաեղ ձգելու տեղ չէր մնացեր. հաւատացեալ բազմութիւնը խռնած էր հոն: Դպրոցներուն ու քահանաներուն յատկացած դռնէն տարին զիս. դասը մտայ. հօրս քովը կեցայ. շուրջս կը դիտէի. լուսավառութեան մէջ ընկղմած էր հոյակապ եկեղեցին՝ Ս. Յակոբ Մ'ծրնայ հայրապետին անուանը նուիրուած: Երէց ու դպիր, միաձայն երաժշտութիւն մը կը ծամծմէին: Ծաղկեակար ու ոսկեճամուկ շապիկներ հագած մանուկներուն գլխիկները՝ լոյսերուն մէջ ողողուած՝ հանդէսին ոգեւորութիւնը կը շեշտէին: Տաճարին աստղաձեւ լուսամուտներէն ներս կը սողոսկէր առտուան առաջին լոյսը. մինչդեռ մենք, ժողովրդին մէջէն կը դառնայինք թափօր. «Ծնաւ, աւետիս»ը նուագելով:

Ժամերգութիւնը վերջացած, չեմ յիշեր թաղեցիներէն որուն տունը գացինք. մատաղ քրած էին: Սրահին մէջ ընդարձակ սեղան մը փռեցին, որուն բոլորտիքը նստանք. երեսունէ աւելի կոշնականներ: Ս. Ծննդեան առթիւովը կազմուած էր հացկերոյթը. ճաշէն առաջ Չեթունի այգիներուն ընտիր ընտիր բերքէն հանուած օղին երեք անգամ խմեցին բոլոր բազմականները. այնուհետեւ սպասն սկսաւ: Մատաղին արգանակը, բրինձ—ապուր, ձուածեղ, տոպրակի թանձրացած ու զտուած մածուն. կարագ ու մեղր, ահա՛ օրուան պաշտօնական ճաշացուցակը:

Երբ որ տունը դարձանք, ողջագուրումներն սկսան. այն օրը մայրս աւելի ժպտուն ու սիրուն կ'երեւնար ինձի. ամէն

կողմէ համընդհանուր ու գրկախառնում. ազգականներ ու զբաղմունքներ հետզհետէ լեցունեցան մեր տունը՝ սեղան սեղանի կը յաջորդէր:

Բազմութեան մէջ օտար հիւր մը տեսայ. գիւղերէն մէկուն բնակիչն էր, որ խնդակցութեան եկած էր. հետը բերելով վայելուչ ընծայ՝ մածուն, կարագ, մեղր. ինքը ցնցոտիներու մէջ, բերածները մաքուր էին ու ճոխ. վերջը հասկցայ թէ՛ գիւղացիները սովոր էին ամէն տարի, հինգ նաւակատեաց տօներուն առիթովը, այցելութիւն տալ Զեթունի Աւագ Քահանային: Այդ բացառիկ շնորհն ու մեծարանքը պէտք էր վերագրել հօրս երիցական հանգամանքին. ուստի միամիտ հրճուանքով մը կը պարծենայի քահանայի գաւակ ըլլալուն վրայ:

Սակայն մոռցայ հոս յիշել թէ՛ Ս. Ծննդեան տօնէն վեց օր առաջ, Ամանորը տօնած էինք: Գիշերը մայրս կանուխ ելած էր. քոյրերուս աջակցութեամբ երկու խոշոր կաթսաներ զրած էր եռոտանիներու վրայ, երկու վառարաններու մէջ. կաթսաներէն մէկուն մէջ կ'եռար ռապսարանը, միւսին մէջ՝ տաքապոչը: Առտուն երբոր արթնցայ, շատ մը ծանօթ ու անծանօթ ղէմքերու մէջ գտայ ինքզինքս: Դրացի, թաղեցի, բարեկամ, մերձակոր ու հեռակոր ազգականներ, կիներ ու աղջիկներ, անթերսնուն տակ ծրարներ՝ եկած էին այցելութեան. ոմանք երեսներս կը շոյէին ու կը փայփայէին. ուրիշներ՝ միւրգեր ու ընծաներ կը թափէին զոգս...

Ոսպնաթանն ու տաքապոչը, մանրուած ճակնդեղին հետ լուրիան խաշած-պատրաստ. կոշնականները գեղեցիկ սեռէն էին միայն: Սեղանին շուրջը շարուեցանք. մեր կերակուրներէն զատ ուրիշ պահոց կերակուրներ ալ կային սեղանին վրայ, հիւրերուն բերածները՝ բրնձապուր, ծեծուած սիսեռ, ձէթով տապկուած հացիկներ. եւն. կամացուկ մը մօտեցայ մօրս, իմանալ ուզեցի այս արտասովոր արարողութեան պատճառը. «Այսօր կաղանդ ու շնորհաւոր նոր տարի է» ըսաւ: Շնորհիկ

քոյրս — Ամանորին ծնած՝ ամէնէն աւելի զուարթ կ'երեւնար. այն օրը իր ծննդեան ու անուան տարեդարձին տօնախմբութիւնն ալ կը կատարուէր: Մօրս բազմազբաղ վիճակէն օգտուելով՝ այցելու կիներուն հետ եկած իմ համատի մանուկները համոզեցի, բոլորը տարի զրացի տան մը սրահը, ուր սկսանք զբօսնուլ. խաղին ջերմութենէն չէինք զգար կծու կծու փչող քամին որ կը մռնար մոլեգին՝ հեռակայ բլուրներուն ձիւները մղեղի պէս օդին մէջ ցանցնելով: Արեւը հիւանդոտ ճառագայթներ կը թափթփէր անկենդան գետնին վրայ. հեշտանքի մէջ անցուցի բոլոր օրը:

Այս անուշ ու ցանկալի անցեալի թուիչ յիշատակովը ներշնչուած՝ «Ս. Ծննդ» բանաստեղծութիւնս ոգած եմ, երբ որ բանտիս ծաղրածու խորշին մէջ սգաւոր Ս. Ծնունդ մը կը կատարէի:

2

ՏԵԱՌՆԸՆԴԱՌԱՋԻ ՏՕՆԸ

Մեր տան սրահը կեցած՝ կը դիտէի Դիմացը՝ Ստորոտի հեղեղատէն բարձրացող գոլորշիներուն մէջէն կը նշմարէի շատ մը ջորեպաններ ու իշապաններ որոնք փայտ կը բերէին, այդ փայտի բեռներուն մէջ դալար ծառեր կ'որոշէի. ցրդի ու գիհի, զորս անտառաւտ լեռներէն կը բերէին ու տներուն առջեւ կը կանգնէին, հոն չորցնելու համար: Անհամբեր կը սպասէի վախճանին, կը ցանկայի գաղտնիքը թափանցել այդ ծառերուն, որոնց թիւը 10—12ը զբտած էր արդէն. մշտականաչ սաղարթներէն ծաւալող անուշ բուրումները կարծես դեռ կը մնան ուռնգերուս մէջ. այնքան զգլխիչ հոտերու մէջ էի որ չէի ուզեր զատուիլ այդ սիրեցեալ ցրդիներէն կամ գիհիներէն. այս վերջիններուն կլորիկ վայրի պտուղները կը հաւաքէի, համատի ընկերներուս հետ «յո՛ւ թէ ֆարտ» կը խաղայի. հարիւրներով հազարներով կը համրէինք

1. Դիմաց կամ Խամաճ, Զեթունի հարաւակողմի բլուրին կողէն բանող ճամբուն անունը:

այդ հատիկներէն, որ անհատնում հեշտանքներուս առարկաները կը կազմէին:

Վերջապէս հասաւ հանդիսաւոր օրը. ծառուկները գլխիվեր, քով քովի շարելով՝ իրարու յեցուցին: Մեր սրահին վրայ որ ուրիշ տան մը տանիքն էր՝ ձեւացաւ դալարաշէն սաղաւար մը կամ խաղ մը, դեռ չէի գիտեր թէ ինչո՞ւ համար էր ան. շուտով սկսեցի էի մայրս նեղել եւ հարցնել թէ ինչ կը շնանակէր այս տաղաւարը. «Քիչ մըն ալ համբերէ՛, տղաս, եկեղեցիէն վերադարձին՝ կը տեսնես», ըսաւ: Ուրիշ օրերէ աւելի անձկանօք կը սպասէի կոշնակներուն գանգիւնը լսելու:

Սուրբ Տէտէի սարէն կ'երեւնար դեղին արեւի կտորիկ մը. որ քիչ յետոյ անյայտացաւ: Պէրզինկայ, արեւելեան լեռը իր բարձրագոյն կատարին վրայ սփռուած վերջալուսային ծիրանիովը կը շողշողար. դալկահար շողիկներ կ'ոսկեզօծէին բարակ ճերմակ ամպիկներու կոյտերը: Սուր հովիկ մը կը փչէր. փողոցներուն հալած սառույցները մինչեւ ոսկորները կը բանէին: Եւ անա՛ կոշնակները զոյգ զոյգ հընչեցին: Անմիջապէս վազեցի, եկեղեցի գացի. որուն դուռը դեռ գոց էր. հայրս այնքան կանխելուս գոհ՝ սիւլալիւր ցոյցեր ըրաւ. բռնեց թեւէս. դուռը տարաւ, գեղեցիկ մոմիկ մը վառեց, ձեռքս տուաւ: Մոմին համար թէեւ ուրախ, չէի կրնար բոլոր մը զերծ մնալ ծառուկներուն գաղտնիքին անձուկէն, որ տակաւ կ'աճէր քանի մօտենար ցանկալի ժամը. ուր պիտի տեսնէի թէ ինչ պիտի ընէին այդ երբեմնի կանաչազարդ գիհիներն ու ցրդիները...

Աւետարան, շարական, սաղմոս, փոխ, տաղ՝ զիրար կը զետեղէին. վերջապէս, «Օրհնեալ եղբուրք»ը լսեցի հօրս օրհնեալ բերնէն. վերադարձանք տուն: Հազիւ ելայ սանդուխը, մայրս գորովալի մօտեցաւ ու ձեռքս վառուած մախր մը տուաւ: Տաղաւարին կեդրոնը կոյտ մը յարդ, թուղթ եւ ուրիշ դիւրալոյց նիւթեր զրուած էին: «Լոյսը դպցուր», ըսաւ. դպցուցի. բոլոր տիւրը շարուած էինք մեր ընտանիքի մեծ ու պզտիկ անդամները. նաեւ քանի մը

դրացիներ: Չայները բարձրացան. զմայլանքը՝ սրտառուչ, եւ խանդավառութիւնը՝ խիստ անսովոր: Այն պահուն դիտեցի որ Զեթունի բոլոր տանիքները կը վառէին. ամէն կողմէ բոցերը կը շողային կէս մաքած խանձողներ կը նետէին տանիքէ տանիք՝ յետոյ բոցը քիչ քիչ նուաղելով, ծառերուն բունները հաստ մոմերու նման վառեցան. տաղաւարին տեղը տաք ու կարմիր մօխրակոյտ մը մնաց. ուսկից դեռ կը ցոլային լոյսեր այդ բոցերուն վրայէն քանի քանի անգամներ ցատկոյներ եղան ես ալ փորձեցի, բայց ծնողքս արգիլեց: Իրիկուն եղաւ, մօխրակոյտը ծածկուեցաւ ստուերով. մերթ ընդ մերթ, մահաւմերձ նշոյլներ կը պլպլային. մութը հետզհետէ թանձրացաւ. տեղը պաղեցաւ, ամէն ոք իր տունը քաշուեցաւ: Տեսնեմքառաջի տօնը կատարուած էր:

Սեղանը պատրաստ էր, ընթրիքէն ետքը՝ շարուեցանք վառարանին շուրջը. դարձեալ սկսաւ հեշտայի խօսակցութիւն մը: Մայրս, որ կրօնային ծէսերն ու աւանդութիւնները կը պահէր խնամով, առանց սակայն ըմբռնելու ինչո՞ւն ու իսկը, վրայ բերաւ, առանց սպասելու հարցումներու. «Տղաս, տեսա՛ր, ինչ եղան ծառուկները. Աստուած ամէն տարի ուրախութեամբ հասցընէ այս օրուան»: «Ինչո՞ւ վառեցինք ծառուկները», հարցուցի: Ինքը լռեց. հայրս որ քիչ անգամ կը խառնուէր խօսքի, մատաղաշ մտքիս գոհացում տալու դիտումով ըսաւ. «Այսօր Տեսնեմքառաջ է. Յիսուս մանուկը, որ մեր փրկիչ Քրիստոսն է, այսօր տաճարը տարին. նուիրեցին, ուստի, եկեղեցին հանդէս կ'ընէ, մոմեր կը վառէ, իսկ քրիստոնեաները իրենց հանդէսները տներնուն մէջ ալ կը կատարեն այսպէս, այդ ծառուկները վառեցինք ի նշան մեր ընդհանուր ուրախութեան»: Մութ եկաւ խեղիս այդ խրթին բացատրութիւնը՝ բայց ինչ ընէի, խօսողը՝ հայրս էր. հասկցողի մը պէս զուլսս երեքուցի: Այնուհետեւ, երէց եղբայրս յարեց. — Տանիքներուն վրայ կրակներ վառելու սովորոյթը շատ հնաւանդ է. հայոց բնա-

պաշտական շրջանին յատուկ տեսակ մը կրակի արարողութիւն է, որ չստանա՞նք որոշ ի պատիւ կ'ըլլար. արեւուն, լուսնին, աստղերուն և ուրիշ հրեղէն էակներուն պաշտամունքը: Այս հանգէսը կատարուեցաւ լմնցաւ, բայց ոչ տարապարտուց. Յիսուս, տաճար, քրիստոնեայ, բնապաշտ, եւն. բառերն ընտանի դարձան ականջիս, սկսած էի արդէն ըմբռնել թէ՛ մարդիկ կը սիրեն ստեղծել հանգէսներ, կեանքին մաղձը քիչ մը քաղցրացնելու համար, իսկ ես, իրարու յաջորդող այս տօնական օրերուն յաճախակի կրկնումը կը փափագէի:

Ինչ իմաստուն կարգադրութիւններ. ձմեռուն ձանձրառիթ օրերուն հոսումը դիւրին ու կեանքը տանելի ընելու համար՝ ժամանակին մտածուած ու տնօրինուած տօները կը թողուն խորունկ տպաւորութիւն մը, որ մինչեւ գերեզման անջնջելի կը մնայ: Տօները մանուկ հասակիս անհրաժեշտ ու անբաժան պէտքերէն մէկը կը համարէի: Քանի մը շաբաթ ետքը մօրս առաջարկեցի որ դարձեալ մոմ վառել տայ մեր սրահին մէջ, ժպտելով համբուրեց զիս ու ըսաւ. «Տարի մը վերջը»:

Է

ՀԱՐՄԱՆԻՔ ՄԸ ՄԵՐ ՏԱՆ ՄԷՋ

Դրացի մ'ունէինք, մայրս յաճախ կը տանէր զիս անոր տունը, որ մեր փողոցին մէջ էր. Լուկիկոց Պիշոյիս էր տանտիրոջ անունը. թուրքական էր կնոջ անունը, որ ամէն անգամ ինծի հանդիպելուն՝ զըպրոցին կամ եկեղեցիին մօտերը՝ կը լեցունէր ծոցս նուէրներով. — խնձոր, ջուխտակ, ընկուզ, եւն. — Ես շատ կ'ախորժէի Լուկիկոց տունէն, օր մը մօրս հարցուցի թէ՛ թուրքական խաթունը զիս ինչո՞ւ այսքան կը սիրէր. «Մեր խնամին է, տղաս» ըսաւ:

Տեսնենք դառաջի տօնէն ետքը՝ տղոց յատուկ հետաքրքրութիւն մը կը զգայի. ալ չէի կրնար տան մէջ փակուած ապրիլ. նոր նոր առիթներ կ'որոնէի զուարճանա-

լու: Արդէն քանի մը շաբաթ առաջ մեր դրացի խնամին տունը գացած էինք մեր բոլոր ազգականներուն ընկերակցութեամբ հօրքոյր, մօրքոյր, քեռիկն, եւն, պէսպէս ընծաներով լիացուցած էին տիկին թուրքական տունը. կը յիշեմ, հայրս, ուրիշ քահանաներ, մեր թաղին իշխանը, թաղեցի երեւելիները, ամէնքը հոն էին այն իրիկունը. Քոռ ողջորեւանդ, կեկուցդ, կեկուղանդ իւն, անմահութիւն, և ուրիշ բաւեմաղթութեանց հեղեղներով բաժակներ պարպուեցան. ես հօրս քով, քուշին եղբրքը նստած էի. բազմականները բարձր բլրքի շներ կ'արձակէին: Գինին ջրի պէս կը գործածուէր. թակոյկները ժամը մէկ անգամ կը պարպուէին ու նորէն կը լեցունէին: Չուզելով բաժնուեցանք տնէն. կէս գիշերը վերադարձանք մեր տունը: Դիտած էի որ երէց եղբայրս Գէորգ՝ ամօթ մը կը զգար, կը շիկնէր ամէն անգամ որ Լուկիկոց տանը խօսքը դառնար:

Մէկ երկու շաբաթէն մեր տան մէջ անսովոր շարժում մը սկսաւ. հարսնիքի պատրաստութիւն կը տեսնուէր հոն. ինչպէս որ կը կրկնէր մայրս խնդումներս: Բեհեզներ, մետաքսեղէն հագուստներ կարուած էին արդէն. եղբայրս կը հագուէր, կը հանուէր, ես բան մը չէի հասկնար. խելքս միտքս զոգս թափուած ընծաներուն հետ էր:

Վերջապէս հասաւ օրը, հարսնիքին օրը: Աւտիք եղբայրս եկեղեցին տարաւ պնակ մ'ալիւր, քիչ յետոյ ետ բերաւ. «Օրհնեցին» ըսաւ: Մանկամարդ հարսներ, դրացի ու ազգական, մեր տունը խոնած էին, ու ազգական, մեր տունը խոնած էին, խոշոր տաշտերու մէջ սկսան շաղուել ալիւրը, երկաթի բոլորակ տախտակը դրին քուշին եռոտանիին վրայ, փայտեղ ծխախառն բոցեր արձակեցին. մինչդեռ իրաւունք զէմ անցած, չորս հարսներ, չորսն ալ քաջարագուկ ու կարշնեղ, չորս տախտակներու վրայ շօթիկ կը բանային. միւս կողմէն, պառաւուկ մը, կրակին դէմ նրստած, կը դարձնէր հացը կարմրած տախտակին վրայ, կ'եփէր մէկիկ մէկիկ ու քուշին կը կուտէր: Այս արարողութիւնը տեւեց մինչեւ առտուն, հաց բացողներն

ու եփողները փոփոխակի ու հերթով ընանալով ու արթննալով:

Ձեթունի հնաւանդ սովորութեան մը հետեւելով՝ քանի մը ջորեպաններ, բոլորն ալ թաղեցի կամ ուրիշ թաղերէ, բարեկամ ընտանիքներէն, առտուն կանուխ մեկնած էին անտառը, փայտ բերելու՝ և այս կերպով մեր հարսնիքի ծախքերուն մասնակցելու պատեհով: Դիմացը դիտեցի բոժոժաւոր ջորիները, որոնք քանի մը ժամ ետքը վերադարձան, մեր ախոռը լեցուցին մինչեւ առիւրը խոշոր կոճերով:

Դարձեալ զրուեցան խոշոր կաթսաներ եռոտանիներուն վրայ. մայրս ատեն չունէր խօսելու, իսկ Գէորգ եղբայրս, երեսկախ՝ յանցապարտի մը պէս կը պտտէր տանը մէջ: Շատ ուշագրաւ ու շահագրգիռ արարողութիւններ տեղի ունեցան, բայց ես պիտի փորձեմ հակիրճօրէն պատմել ինչ որ յիշողութեանս մէջ անեղծ մնացած է:

Անձրեւոտ էր օրը, թաղին աւազանին ու կանանին կը խոնէին մեր տան բակը. փողոցը կը սպասէին հասարակ մարդիկ. քահանայ, դպիր, երգեցիկ մանկունք միաձայն կը մրմնջէին, շարականներ կը կարդային յաջորդաբար: Յանկարծ, այդ երգեցողութեան միջոցին, Գէորգ եղբայրս մերկացուցին ու նստեցուցին մեր բակ դռան առջեւ դռուած մեծղի տաշտի մը մէջ, վերէն տեղատարափ անձրեւը կ'իջնէր, մինչդեռ տաշտէն մէկ քայլ անդին, ահռելի կաթսայի մը մէջ կ'եռար ջուրը: Երէցիկն մը — ինչ որ կը մատնէր իր ճերմակ կազէ վզնոցն ու ճակտին — պարտականաբար խորունկ գիտակցութեամբ զրահաւորուած՝ խորխտալով կը լուար թագուոր — ողորմելի դատապարտեալ — որ տարափին տակ կը դողողար ու կը լլկուէր. երբեմն երբեմն զլխուն վրայ կը թափէին եռացած ջուրը. օճառի փրփուրներուն մէջ ինքը կը թուէր ալեգարե ծերունի մը: Ծննդանիքը ծեծեցին. «Այսօր անճառ» երգեցին, մինչեւ որ լուացումը վերջացաւ: «Կարգը թագուոր եղբօրն է», ձայն մը զարկաւ ականջիս, շուտով մերկացուցին զիս ու

բռնեցին նստեցին նոյն տաշտին մէջ. լալով ողբալով, կամաց կամաց կրեցի լուգանքի շարժարանքը, որ սակայն, անհրաժեշտ էր, և առանց որոշ հարսնիքը չեղեալ պիտի նկատուէր: Անցուցի տանջանքը. Գէորգ եղբայրս, որ թագուորն էր, այլապէս եղաւ, անցուցին կոնակը սեփսեւ վերարկու մը մինչեւ կրունկը, զուխը դրին պարտապանաց Գառնոց մը — բամպակով լեցուն լեցուն, շերտ շերտ կտանեւրէ կարուած գտակ մը — որուն իրական ձեւը կ'ուզեմ ունենալ. աչքիդ առջեւ բերօղապարիկին մանրանկարը:

Ասով չէր վերջանար. Ա. Աստուածածնի մենաստանին գանձատնէն բերուած թուր մը, սեւցած փայտէ պատենի մը մէջ, թագուորին ձախ ձեռքը տուին. աշովը կը բռնէր կարմիր խնձոր մը, մետաքսէ թաշկինակի մը մէջ: Ես հագած էի ալեքիւ կապայ մը, կարմիր վառ երանգներով, մետաքսագործ շապիկ մը, եւն:

Այնուհետեւ ամբօխը մեր տունը խուժեց, կիներու ամբօխ մը, մանաւանդ շաղակրատ պառաւներու, որոնց համար անկորնչելի գանձեր են այսպիսի առիթները: Տեսնել պէտք էր խորշոմներս ու անակոյ ջատուկներու խօսակցութեան անվերջանալի հոսանքը, սովորաբար իւրաքանչիւրին հարսնիքի շքեղ հանդէսներէն քաղուած առատ նիւթեր: Մէկը կը հարցնէր թէ՛ թաղին մէկ հատիկ չնաշխարհիկ օրիորդն եղած էր ինքը, որ յարուցած էր պաշտողներու և նախանձորդներու երամ մը և թէ՛ իր հոգեւոյս մայրը՝ զինքը թաղին ամենակտրիճ ըմբիշի մը հետ ամուսնացուցած էր, որ — դարձեալ պառաւին պատմածն է — քանի՛ քանի՛ անգամներ վերքեր առած է կոխներու մէջ, ուրկէ յաղթական վերադարձած է: Ուրիշ մը կը պատմէր աւելի հիասքանչ հանգէս մը, իր հարսնիքին օրը կատարուած:

Մեր տունը նեղ՝ չպիտի կրնար պարունակել հետզհետէ աճող այցելուներուն ամբօխը: Ուստի, հօրեղբօրս տունը, որ մեր տան կից էր, պարպեցին, այցելու կիներուն համար, փոխադրութեան միջո-

ցին՝ պառաւներէն մէկը դեռ կը շարունակէր սկսած պատմութիւն մը, առանց ընթացքը կեցընելու: Յարգի գորգերով ծածկուած էր տանը յատակը, որ հողածեփ էր: Ըոյսերը վառեցին, երկու կողմէն ալ սկսան ճարճատել վառարաններուն կայծերը: Գինին ու օդին կը կռուէին. մարդիկ, ծեր ու երիտասարդ, զորս ուրիշ ատեն չէի տեսած, ամէնքը խնդումներէս, կատակներ կ'ուղղէին իրարու. իսկ զիս՝ թագուոր եղբայր, գիրկէ գիրկ կը նետէին: Քահանաները, թիւով 6-7, բարձրադիր փողոցներու վրայ ծալապատիկ կը տաքնային կրակին մօտիկ. ասոնց քովերը նստած էին թաղին աւագանին, տրիպուսեան մետաքսէ փաթթոցներով, կապոյտ թիկնոցներով, կարմիր գտակով, սատափի կամ սաթի համրէշներով. ծխափողը կը մխար. նարկիլէները կը գոգոռային: Այսքան կատակարար բազմութեան մը մէջ, անկրն մը կ'ծկտած կը տանջուէր խեղճուկ յանցաւոր մը, կարմիր խնձորը քթին. եղբայրս էր, որ կ'ամուսնանար և որուն գլխուն շուրջը կը դառնային այս խաղերն ու հանդէսները:

Դառնանք հիմա բազմականներուն բանավէճերուն. նախ պարզ կատակ մը, սրախօսութիւն մը, քիչ քիչ գլուխները կը տաքնան, քամահրել կը սկսին զիրար. մէկը կը պնդէ որ հակառակորդը կախաղանի արժանի է, և գործադրութիւնը կը պահանջէ, բազմականներուն ի պատիւ հաւմը մորթելու պայմանով հակառակորդը՝ միւսին կախուիլը կը պահանջէ, խոստացուած հաւին տեղ ու մը խոստանալով. ուր կ'ըլլայ այծ. այծը՝ մաքի. մաքին՝ կով, կովը՝ եգ: Վերջապէս ընկրկողին վիճակը շատ արգահատելի կը դառնայ, մինչեւ որ այծ մը կը բերեն կը պառկեցընեն, արիւնը կը վազցնեն. կը քերթեն, կաթսան կը դնեն, կամ շամփուրներուն վրայ կը շարեն. գինին պակսիլ չ'ըլլար. բոլոր տունը՝ կոչնականներուն քմահաճոյքին տրամադրութեանը տակ կը գտնուի:

Մինչդեռ ամբոխին մէջ այս գործողութիւնը կը կատարուի, յանկարծ, մութին

մէջէն դուրս կը նետուի խեղկատակ մը. երեսներուն ալիւր քսած, յօնքերը կարմիր ներկած, այլանդակ հագուստներով, կը սկսի պարել ու խաղալ: Հանդէսը կ'ոգեւորուի, ռազմաշունչ բնագոյր կ'արթնայ լեռնականներուն հոգիին մէջ, սակայն, տան երէցը, սեւ ու խոժոռ դէմքով, կ'ազդարարէ թէ մեկնելու ժամը հասած է:

Դուրսը, բակին մէջ ու փողոցը, պայթիւններ կը յաջորդեն իրարու. նշանը տրուած է. հարիւրաւոր հրացաններ մէկ անգամով պարպուեցան և թնդացողին շրջակայ լեռները: Կանանց կանչիւններուն լսելիք չկար, կարելոր գործի մէջ էին. ամէն կողմէ աղաղակ. ամէն կողմէ ժխոր, տունը, խարխուլ, կը սպառնար փլչելու ամէն ըոպէ: Վերջապէս հիւրերը հաճեցան քաշուիլ. թագուոր՝ մէջ տեղէն, թագուոր եղբայրը քովէն կ'երթար, կամ աւելի ճիշտը, կը տարուէր. ան՝ ալ չէր կրնար հանդարտիլ. քղլըղը լսած էր, քնարի ու թմբկի դաշնակութեան հետ էր: Յանկարծ աղաղակ մը բարձրացաւ. «Թագուոր եղբայրը, թագուոր եղբայրը...», զիս կը փնտռէին, եկան գտան. քնարահարի մը քով ապշած մտիկ կ'ընէի դեռ:

Կը յիշեմ, պարզ ու անամպ երկնի մը տակ կը կատարուէր հանդէսը՝ ամբոխը կը քալէր, խառն ի խուռն, մինչեւ որ հասանք հարսին մօրը տունը, ուր հանգիստ առինք: Արշալոյսը Պէրզինկայի սարին վրայ կախուած կապոյտ երկնի կտորը ձերմկցնել սկսած էր. աստղերը կը մաւրէին, այգը վճիտ էր ու զով՝ մութն ու լոյսը կը մըցնէին հոն: Այդ խորհրդաւոր ու խաղաղ պահուն ելանք տնէն, ու նուագածուններուն հետեւելով հասանք եկեղեցիին փողոցը, ուր լռեցին անոնք. գաւիթը խռնած բոլոր թաղեցիները կը սպասէին զրանը բացուելուն, ներս խուժելու համար. դուրը բացին, ներս հոսեցան ամենի ալիքի պէս. տեղ չկար ատեանը. պարտաւորեցան խուժել դասը, որ քահանաներուն ու դպիրներուն յատուկ էր:

Քահանաներն ու դպիրները շարուած էին թագուոր թագուհի գոյգին շուրջը. թա-

գուհի կատարինէ, 14 տարու վարդայտ ու աչագեղ աղջիկը: Հոն շատ խրատներ, շատ մրմունջներ, շատ ընթերցումներ ու քարոզներ լսուեցան, բայց ես մէկ բան միայն գիտէի. դիտել քահանան, որ գոյգին ձեռքերը միացուցած, «Առեալ զձեռն Եւայի»-ն կ'արտասանէր, կոկորդալիլ ու թաւ ձայնով: Քանի՜ օրերէ ի վեր կերած խորտիկները, լափած համադամները, կուլ տուած գինիները՝ կարծես թէ առոյգ ու արեւի շեշտեր շնորհած էին Սիմոն երիցուն, որ պսակադիր քահանան էր: Աղմուկները նորէն բարձրացան. անհամբերութիւն մը կը կարդացուէր ամենուն դէմքին վրայ: Պատարագին հետ պսակի արարողութիւնն ալ աւարտած էր արդէն. հարս ու փեսայ պսակուած, ամբոխը դուրս թափեցաւ ուղիսօրէն: Նորապսակ գոյգին ճակատներէն կախուած էր մէյմէկ խաչ: Թագուհին իր բեհեզներուն մէջ, մետաքսաթիւ շղարշին տակ, գահարեղէն զարդերով կը թուէր պաշտեցեալ Աստղիկ մը: Տաճարի դրսի դրան առջեւ կեցուցած էին երիվարները. հարսը նստեցողին ձիու մը վրայ. իսկ փեսան՝ ջորիի մը վրայ. փեսան առջեւէն, հարսը՝ ետեւէն. իսկ թագուոր եղբայրը՝ մտորակի մը վրայ. նուագածունները հնչեցողին իրենց երգը:

Ետդմուր եաղար, եէր եաշ օլուր.
ձէմի գուշլար պիր խօշ օլուր
Կիւզէլ սէվէն սէրխօշ օլուր,
Կէլին սալլանը, սալլանը.

Թարգմ.
Մնձրեւ կը տեղայ, երկիր կը խայտայ,
Թռչնոց երամը ցնծուն, կը սլանայ,
Գեղեցիկին սիրովը կը գինովնայ.
Հարսը նազելով ու երերալով.

Այս երգին կը յաջորդէ թափօրին աղաղակը.

«Գու լո՛ւ լո՛ւ, լո՛ւ, լո՛ւ. ապրի փեսան, ապրի հարսը»: Միեւնոյն ժամանակ քահանաները, դպիրներուն ձայնակցութեամբ կ'երգեն «Արեգակաճն արդարաբեան» շալականը, մինչդեռ զարոյսականները կը լսականը, միջոցին մարտաշունչ երգ մը: հնչեցնեն ազգային մարտաշունչ, նուագածուն թափօրը քանի՜ յառաջանայ, նուագածունները կ'ոգեւորուին. ու երբ որ կը մօտենան փեսային բնակարանին, կանգ կ'առ-

նեն փողոցի մը մէջ ու կը նուագեն ուրիշ եղանակ մը.

Գալատան էնտիմ տիւզէ
Սու պաղլատըմ նէրկիզէ,
Եէտի եըլ խզմէթ էթտիմ.
Պիր քէօմիւր կէօզլիւ գըզայ.

Թարգմ.

Իջայ բերդէն մէջ դաշտին.
Ջուր կապեցի նարկիզին.
Ծառայեցի եօթ տարի
Աղջկան մը սեւաչուի:

Փողոցները, քանի մը յայտնի բնակարաններու առջեւ կանգ առինք. օդիով ու անուշով դիմաւորողներ եղան. բարեկամներ ու ազգականներ, որոնց ի պատիւ շատ մը խաղեր կատարուեցան. հեծեալ ամուր փառքէ փառք բարձրացնող ներքողներ ու երգեր կը թնդացնէին շրջակայքը: Օդի, գինի կը մատուցուէին հարսնեւոր ամբոխին. տեղ ընծայ կը տեղար երգահաններուն վրայ. հարս ու փեսայ, կը սպասէին հոն, ազգականներուն տնեւորուն առջեւ:

Պարտ ու պատշաճ յարգանքներ ընծայելէ ետքը հասանք մեր տունը:

«Բարեա՛ւ կու գայ թագաւորը,
Բարեա՛ւ կու գայ թագուհին»

աղաղակներով ողջունուեցանք. հոն, մեր դրան առջեւ հարսը, ձեռքի խոշոր նուր պինդ մը զարկաւ մեր դրան, կտոր կտոր, ցիրուցան ըրաւ. կարմիր հատիկները գետինը ծածկեցին. ամէն կողմէ մէկ ձայն միայն կը լսուէր. «Նոան պէս բազմածին ըլլաս, թագուհի, կտրիճ տղաքներ տաս»...:

Վերջապէս, ներս մտանք, հարսը քօղազարդ, փեսան թագապսակ, հարսը կիներուն, փեսան մարդերուն յատկացեալ սենեակները տարուեցան: Վերսկսան նուագներն ու կատակները. սակայն նախապէս պէտք էր գոհացում տալ քահանաներուն պահանջկոտ շարժումներուն: Հարսը շերեփով խառնած էր կաթսաներուն կերակուրները, հարկ էր շտապել սեղանին սպասարկութիւնը, պսակադիր երիցուն կշտերը բազմած էին ուրիշ քահանաներ, բայց ինքը Սիմոն երէց, Պետրոս առաքեալն էր այն պահուն. կտրուկ օդին բերին, կթղիկներով մատուցին նախ-

